

Kontrowersje w opiniowaniu sądowo-psychiatrycznym sprawców przestępstw typowo wojskowych

*Controversies in forensic psychiatric expert opinions issued
for typical military crimes*

STANISŁAW ILNICKI

Z Poradni Zdrowia Psychicznego
Centralnego Szpitala Klinicznego WAM w Warszawie

STRESZCZENIE. Corocznie wydawanych jest ok. 300 opinii sądowo-psychiatrycznych w sprawach karnych dotyczących żołnierzy. Wydają je zarówno biegli wojskowi jak i spoza wojska. Konfrontacja tych opinii, dokonywana przy okazji badań porównawczych, jak i w codziennej praktyce, wskazuje na występowanie znacznych różnic między biegłymi, tak w zakresie oceny poczytalności, jak i zdolności do służby wojskowej sprawców przestępstw wojskowych. W pracy dokonano przeglądu wyżej wymienionych spornych kwestii oraz przedstawiono własny pogląd na ten temat.

SUMMARY. Every year about 300 forensic psychiatric expert opinions are issued because of offences involving soldiers. Both military and non-military experts produce these opinions. When these opinions are confronted, either in day-to-day practice or in comparative studies, experts are found to differ significantly with respect to their assessment of accountability and the military delinquent's capacity for army service. The various types of discrepancy of opinion are reviewed and an interpretation is suggested.

Słowa kluczowe: przestępstwa wojskowe / zaburzenia osobowości / opiniowanie sądowo-psychiatryczne
Key words: military offences / personality disorders / psychiatric forensic expertise

„Przestępstwa wojskowe” (*delicta militaris*) – to tradycyjna nazwa czynów karalnych wymienionych w części wojskowej kodeksu karnego. Podmiotem tej kategorii przestępstw może być tylko osoba pełniąca czynną służbę wojskową, czyli żołnierz [1]. Przestępstwa wojskowe, nie mające swoich odpowiedników w części szczególnej kodeksu karnego, to tzw. przestępstwa typowo wojskowe (*crimina militaris propria*). Zalicza się do nich m.in. samowolne oddalenie, dezercję, odmowę pełnienia służby wojskowej albo obowiązku wynikającego z tej służby, uchylanie się od służby przez uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia oraz odmowę wykonania rozkazu [13]. Przestępstwa typowo wojskowe stanowią dominującą kategorię przestępstw popełnianych

przez żołnierzy, a ponad 2/3 z nich przypada na różne postacie samowolnych oddaleń i dezercji [6].

W stosunku do żołnierzy, sądy i prokuratury wojskowe stosują zwykle rozszerzoną wykładnię pojęcia „uzasadnionych wątpliwości co do poczytalności sprawcy” i znacznie częściej niż analogiczne organy cywilne, korzystają z „dowodu z biegłych lekarzy psychiatrów” [8]. Skłania ich do tego nie tylko potrzeba ustalenia, czy stwierdzone u sprawcy anomalie psychiczne powodowały skutki określone w art. 31 § 1 i § 2 kk, lecz także to, czy anomalie te powodowały jego niezdolność do służby wojskowej. Bowiem w myśl dyspozycji zawartej w uchwale IW SN z dnia 20.12.1976 r. [7, 13], a obecnie w art. 320 kk

„w stosunku do sprawcy przestępstwa określonego w części wojskowej kodeksu karnego, który w chwili czynu był niezdolny do pełnienia służby wojskowej, sąd może zastosować nadzwyczajne złagodzenie kary, a nawet odstąpić od jej wymierzenia”.

Dlatego prócz pytań zadawanych biegłym psychiatrom w każdej sprawie karnej, biegli opiniujący sprawcę przestępstwa wojskowego odpowiadają dodatkowo na pytania: „Czy stwierdzone u badanego mankamenty psychiczne istniały już w momencie wcielenia go do wojska?” i „Czy badany wymaga skierowania do Rejonowej Wojskowej Komisji Lekarskiej (RWKL)?”

Z danych z lat 1920–1997 wynika, że tradycyjnie największą grupę sprawców przestępstw wojskowych stanowią żołnierze z zaburzeniami osobowości. W ekspertyzach ambulatoryjnych ich udział sięga ok. 75% [5, 6]. Wskutek poprawy selekcji podstawowej poborowych, „zaostżenia” przepisów orzeczniczych oraz wczesnej prewencji zaburzeń psychicznych w jednostkach wojskowych, psychozy i upośledzenie umysłowe, stanowią obecnie zanikający margines ekspertyzy sądowo-psychiatrycznej w wojsku. We własnym materiale 2038 opinii z lat 1970–1997, dotyczących sprawców samowolnych oddaleń i dezercji, zaburzenia osobowości rozpoznano u ok. 90% badanych (po wyłączeniu chorych psychicznie i upośledzonych umysłowo). W tym okresie systematycznie zmniejszał się tylko odsetek rozpoznania „osobowości antysocjalnej (psychopatycznej)” z ok. 20% w latach siedemdziesiątych do ok. 2% w latach dziewięćdziesiątych oraz rósł udział „osobowości niedojrzałej” odpowiednio z ok. 10% do ok. 40%. Odsetek innych, bliżej nieokreślonych postaci zaburzeń osobowości, na przestrzeni całego analizowanego okresu oscylował wokół 50%.

Analiza wniosków końcowych opinii ujawniła występowanie dużych różnic między biegłymi w częstości rozpoznawania poczytalności pełnej (0–88%) i poczytalności ograniczonej (0–54%). Stwierdzono także duże kontrasty w zakresie takich paradoksalnych współzależności, jak: „poczytalny – niezdolny do służby wojskowej” (0–48%) i „poczytal-

ność ograniczona – niezdolny do służby” (1–46%). Powyższe dane świadczą, że kontrowersje w opiniowaniu sprawców przestępstw typowo wojskowych z rozpoznaniem zaburzeń osobowości dotyczą głównie czynników warunkujących poczytalność ograniczoną i relacji między poczytalnością a zdolnością do służby wojskowej.

Pierwsza z tych kontrowersji daje się sprowadzić do następujących trzech stanowisk:

1. brak podstaw do kwestionowania poczytalności tej kategorii sprawców [12],
2. art. 31 § 2 kk (1997), w związku ze znacznie ograniczoną zdolnością do kierowania swoim postępowaniem, może być wnioskowany przy współwystępowaniu deficytu inteligencji, „organiki”, zależności alkoholowej, sytuacyjnych czynników dezadaptacyjnych, dysfunkcji somatycznych itp. [2, 4, 10, 15],
3. poczytalność ograniczoną, tak jak w pkt. 2, z powodu znacznie ograniczonej zdolności kierowania swoim postępowaniem, można wnioskować także w znacznie nasilonych zaburzeniach osobowości, gdy czyn przestępny, tj. np. ucieczka, autoagresja itp., stanowi utrwaloną w rozwoju osobniczym formę reagowania (mechanizmu obronnego) w sytuacjach trudnych, a taką sytuacją dla tych osób jest służba wojskowa [3, 6, 7, 16].

Podważanie zasadności wnioskowania poczytalności zmniejszonej u żołnierzy z zaburzeniami osobowości jest konsekwencją niedostrzegania przez przedstawicieli tego poglądu poważnych trudności, jakie stwarza osobom ze znacznie zaburzonymi (lub niedojrzałymi) mechanizmami popędowo-emocjonalnymi przystosowanie się do specyficznych warunków wojskowych. Stanowisko to jest wyrazem anachronicznego już dzisiaj poglądu, że wojsko powinno spełniać rolę instytucji „resocjalizującej psychopatów”. W tym rozumieniu ograniczenie możliwości zastosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary lub

odstąpienie od jej wykonania postrzegane jest jako zamach na podstawy tak rozumianej pedagogiki społecznej.

Teza zawarta w drugim z wymienionych stanowisk jest trafna w odniesieniu do mniej nasilonych zaburzeń osobowości, tzw. nieprawidłowych cech lub rysów, osobowości niedojrzałej, neurotycznej itp. Wymienione mankamenty psychiczne, występując z innymi czynnikami zaburzającymi w warunkach wojskowych samokontrolę, mogą powodować skutki określone w art. 31 § 2 kk.

Co do trzeciego stanowiska, należy podkreślić, że konsekwencją zaliczenia osobowości nieprawidłowej, dawniej psychopatycznej, do zaburzeń psychicznych, a nie tylko do wariantów osobowości prawidłowej, jest uznanie, że w pewnych, szczególnych sytuacjach, zaburzenie to może samoistnie w znacznym stopniu ograniczać samokontrolę sprawcy. Służba wojskowa jest dla osób o nieprawidłowej osobowości taką szczególną sytuacją.

Standardy regulacyjne, które określają przepisy wojskowej części kodeksu karnego, kolidują z występującym u tych osób „chronicznym nienasyceniem stymulacyjnym”, obniżoną zdolnością kontroli popędów i emocji, upośledzoną zdolnością uczenia na podstawie negatywnych wzmocnień, spaczonym – mimo prawidłowej inteligencji – rozumieniem sytuacji społecznych i in. Przepisy te są więc, wg trafnego określenia Nelkena [10], „prawdziwą wędką na psychopatów”, a artykuły dotyczące samowolnego oddalania się i dezercji „prawdziwym haczykiem u tej wędki” [15]. Dlatego trafny jest pogląd, by oceniając poczytalność sprawcy przestępstwa wojskowego, u którego rozpoznano zaburzenia osobowości, obok nasilenia tych zaburzeń, okoliczności czynu i zachowania *tempore criminis*, uwzględniać także możliwości dostosowania się do wymogów służby [3, 9, 14, 15].

Odnosząc się do drugiej dziedziny budzącej kontrowersje, tj. współzależności między poczytalnością a zdolnością do służby sprawców przestępstw typowo wojskowych, należy stwierdzić, że chociaż „poczytalność” i „zdolność do służby wojskowej” nie są pojęciami

tożsamymi, to zawierają wspólne elementy. Np. zdolności rozpoznania znaczenia przestępności samowolnego oddalania odpowiada zdolność rozumienia przez kandydata na żołnierza obowiązku pozostawania w miejscu wyznaczonym przez przełożonego. Zdolności do kierowania swoim postępowaniem, np. w czasie oddalania się z wojska, odpowiada – w węższym sensie – zdolność adaptacji do warunków wojskowych.

Oczywiście są i różnice. Np. niepoczytalność sprawcy jest orzekana przez sąd na podstawie dokonanej *ex post* przez „co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów” oceny stanu psychicznego sprawcy *tempore criminis*. Natomiast niezdolność do służby wojskowej orzekana jest przez wojskowe komisje lekarskie, na podstawie opinii jednego konsultanta – psychiatry i dotyczy stanu psychicznego sprawcy *tempore examinationis*. Jeżeli więc w art. 290 kk mówi się o „niezdolności do służby wojskowej w chwili popełnienia przestępstwa wojskowego”, to chodzi raczej o niezdolność *de facto*, a nie *de jure*. Przepisy o działalności wojskowych komisji lekarskich nie przewidują bowiem wstecznego orzekania niezdolności do służby [11].

W przeciwieństwie do oceny poczytalności, opartej na stałych kryteriach medyczno-psychologicznych, zmieniających się tylko wraz z postępem nauki, ocenę zdolności do służby wojskowej, przy spełnianiu przez badanego tych samych kryteriów zdrowotnych, warunkują kryteria określone decyzjami administracyjnymi. Np. żołnierz, u którego rozpoznano „anomalie osobowości upośledzające zdolności adaptacyjne” w latach 1979–1981 był kwalifikowany do kat. A-3 „zdolny do służby wojskowej na określonych stanowiskach, w latach 1981–1982 do kat. E „trwale niezdolny do służby wojskowej”, w latach 1982–1992 (po przeredagowaniu przepisu w 1984 r.) ponownie do kat. A-3, a od 1992 r. do kat. D „niezdolny do służby wojskowej w czasie pokoju”.

Wprowadzenie w cytowanym wyżej art. 320 kk pojęcia „niezdolności do służby wojskowej w chwili popełnienia przestępstwa wojskowego” daje sądowi takie same możliwości

stosowania nadzwyczajnego złagodzenia kary jak art. 31 § 2 kk, a nawet całkowitego zwolnienia od jej wykonania, czego ten ostatni artykuł nie przewiduje. Wskutek tego psychiatra – konsultant RWKL, może jednoosobowo podjąć decyzję, którą obecnie podejmuje „co najmniej dwóch biegłych lekarzy psychiatrów” na podstawie analizy akt sprawy i szczegółowego badania sądowo-psychiatrycznego. Taka uproszczona procedura, znana w krajach anglosaskich, może być stosowana z pożytkiem w przypadkach ewidentnie patologicznych przed wszczęciem postępowania karnego. Natomiast wyprzedzanie badań sądowo-psychiatrycznych badaniami RWKL w przypadkach mniej oczywistych, stwarza ryzyko powtarzania tych ostatnich, gdy wnioski biegłych psychiatrów będą się różniły od wcześniejszego orzeczenia RWKL. Dlatego konsekwencje wynikające z stosowania art. 320 kk powinny być na bieżąco analizowane i komentowane w celu wypracowania algorytmu postępowania w tego rodzaju przypadkach.

Ponieważ – jak wynika z powyższych wywodów – opiniowanie sądowo-psychiatryczne w sprawach dotyczących przestępstw wojskowych odznacza się pewną specyfiką, dlatego pożądane jest, by w tych sprawach w charakterze biegłych występowali psychiatrzy posiadający niezbędne do tego wiadomości specjalne. Poza wiedzą i doświadczeniem, których wymaga się od każdego biegłego psychiatry, wiadomości te dotyczą w szczególności przepisów dotyczących oceny fizycznej i psychicznej zdolności do służby wojskowej [13] oraz znajomości problemów występujących w trakcie jej pełnienia.

PIŚMIENNICTWO

- Bafia J., Mioduski K., Siewierski M.: Kodeks karny. Komentarz. Wyd. Prawnicze, Warszawa 1987.
- Dąbrowski S., Żakowska T.: Ekspertyza sądowo-psychiatryczna w wojsku. W: Dreszer R.: Zarys psychiatrii sądowej dla medyków i prawników. Warszawa 1964, 25–34.
- Fleszar-Szumigajowa J.: W sprawie orzecznictwa sądowo-psychiatrycznego u wojskowych. Lek. Wojsk. 1962, 38, 4, 328.
- Górski H.: Koncepcja terminologicznej unifikacji orzecznictwa sądowo-psychiatrycznego. Wojsk. Przegl. Prawn. 1982, 4, 445–454.
- Ilnicki S.: Opiniowanie sądowo-psychiatryczne sprawców przestępstw wojskowych w świetle dwudziestoletnich doświadczeń PZP CSK WAM w Warszawie. Wojsk. Przegl. Prawn. 1991, 64, 3–4, 683.
- Ilnicki S.: Ekspertyza sądowo-psychiatryczna w wojsku w świetle teorii i praktyki orzeczniczej. Wojsk. Przegl. Prawn. 1992, 65, 3–4, 45.
- Kocur J., Florkowski A.: Aspekty prawne, lekarskie i społeczne przestępstw wojskowych popełnionych przez żołnierzy uznanych za niezdolnych do służby wojskowej. Lek. Wojsk. 1993, 69, 11–12, 609–612.
- Kubała W.: Ekspertyza sądowo-psychiatryczna i psychologiczna w przestępstwach wojskowych. W: Ilnicki S. (red.): Pamiętnik II konferencji naukowo-szkoleniowej psychiatrów, psychologów i prawników wojskowych nt. „Psychiatryczno-psychologiczne kierunki zapobiegania przestępczości w wojsku”, Warszawa, 27–28.05.1986 r. CSK WAM, Warszawa 1988, 44–49.
- Malinowski A.: Ekspertyzy sądowo-psychiatryczne w wojsku. Lek. Wojsk. 1937, 6, 340; 1938, 7, 416.
- Nelken J.: Psychopatia w wojsku podczas wojny i w czasie pokoju. Roczn. Psychiat. 1929, 9, 86.
- Rozporządzenie MON z dnia 10.06.1992 r. w sprawie zasad określania zdolności do czynnej służby wojskowej oraz właściwości i trybu postępowania wojskowych komisji lekarskich w tych sprawach. Dz. U. nr 278.
- Stein W., Rydzynski Z.: W sprawie psychopatów, charakteropatów i żołnierzy wychowawczo trudnych. Lek. Wojsk. 1958, 34, 7, 613–629.
- Uchwała Pełnego Składu Izby Wojskowej Sądu Najwyższego z dnia 20.12.1976 r. U. 5/76.
- Uszkiewiczowa L.: O stanie orzecznictwa sądowo-psychiatrycznego w Polsce. Zesz. Probl.-Analit. Min. Sprawiedl. 1972, 24, 7.
- Żmudzki A.: Badania nad udziałem psychopatów w grupie sprawców najczęstszych przestępstw wojskowych – dezercji i samowolnego oddalenia się. Praca doktorska. WAM, Łódź 1969.

Adres: Dr Stanisław Ilnicki, Poradnia Zdrowia Psychicznego Centralnego Szpitala Klinicznego WAM, ul. Koszykowa 78, 00-909 Warszawa